

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
(Београд)

О ПРАВИМ ИМЕНИЧКИМ И ПРИДЕВСКИМ АНТОНИМИМА*

Аутор у овом раду дефинише праве антониме, анализира њихове семантичке садржаје, а затим наводи различите типове придевских и именичких антонима на основу језичке грађе из савременог српског (српскохрватског) језика.

1. Антоними су лексеме којима се обавезно супротстављају примарне семантичке реализације.¹ Да бисмо могли говорити о супротности двају значења, она морају бити упоредива, односно мора постојати неко заједничко опште својство које обезбеђује семантичку равнотежу супротстављених лексема. То заједничко опште својство је архисема и она мора бити једнака код чланова антонимског пара. Сви се остали елементи семантичког садржаја примарних семантичких реализација супротстављају, и то до крајњих граница.

Пример: **мушкарац**, 1.а. *особа, људско биће полно сујројно жени*. **жена**, 1. *особа полно сујројна мушкарцу, људско биће сиособно за рађање*.² Ове лексеме имају исту архисему — *особа, људско биће*; остале семе које чине садржај основних значења супротстављене су. Анализирајући семантички садржај антонимичних лексема можемо пратити два односа: однос између архисема и однос између преосталих делова семантичког садржаја примарних значења. Ово даје основу за једну од могућих подела антонима.

2.1. Подела антонима с обзиром на архисему.

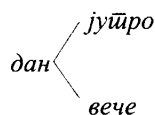
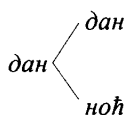
Архисема антонимског пара може бити лексикализована или нелексикализована. Лексикализовану архисему чини појам који је надређен (суперординиран) члановима антонимског пара тј. који им је, лингвистички речено, хипероним. Именички антоними могу имати лексикализоване архисеме (хиперониме), а придевски не могу.

* Овај је рад финансиран из средстава Фонда за науку Републике Србије као део пројекта *Развојни процеси у савременом српском језику*.

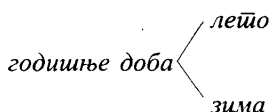
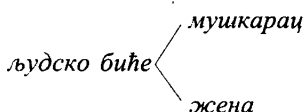
¹ Исп. Р. Марковић: О неправим антонимима на материјалу Вукових пословица. *Јужнословенски филолог* L, Београд, 1994, 209.

² Дефиниције су преузете из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности. Овај речник ћемо даље означавати скраћеницом РСАНУ.

Примери лексикализованих архисема: За лексему *дан* можемо рећи да има две примарне семантичке реализације: *дан* као *јериод од 24 сати* и *дан* као *јериод од изласка до заласка Сунца* (по РСАНУ). Оба ова значења могу бити хипероними одговарајућих антонимских парова:

Лексемама *мушкарац* — *жена* хипероним је *особа*, *људско биће*, а лексемама *лејто* — *зима* — *годишње доба*.

Појам који представља заједничку архисему не мора бити лексикализован иако многе лексеме које имају антониме и које су у комплементарном односу с њима подразумевају обједињујући појам. Свака комплементарност подразумева затварање круга који се може некако назвати.

Примери. *Мир* — *рај*: овај је комплементарни антонимски пар обједињен појмом који није лексикализован; тај појам можемо описати као *стање с оружаним сукобима или без њих*. *Исјина* — *лаж*: ове лексеме затварају круг који бисмо могли описати као *оно што одговара / не одговара стварности*. *Радоси* — *жалоси*: чланови овог антонимског пара, као и антонимског пара *љубав* — *мржња* и сл. комплементарни су у оквиру нелексикализованих појмова који су опет подређени појму *осећање*. Дакле, није довољно рећи да је архисема лексема *радоси* — *жалоси*, *љубав* — *мржња* итд. — *осећање* јер ови антонимски парови у оквиру појма *осећање* затварају мале појмовне скупове.

2.2. Придевски антоними не могу имати хиперониме. Ипак, могли бисмо назначити неке разлике у овом смислу између антонима који означавају супротстављеност крајњих степена једног својства (тзв. степенованих антонима) и оних којима се казују два комплементарна својства (нестепенованих антонима). Степеновани антоними имају неутралне чланове пара који су мотивне речи у извођењу именица које можемо прогласити критеријумима у супротстављању чланова одговарајућих антонимских парова. У антонимском пару *млад* — *стар* неутрални члан је *стар* (па зато питамо за неког колико је стар, а не колико је млад), у пару *дубок* — *илишак* неутрални члан је *дубок*, а у пару *шанак* — *дебео*, неутрални члан је *дебео*. За све овакве антонимске парове важи могућност исказивања особине коју они значе именицом изведеном од неутралног члана пара. Тако је *дебљина* особина (исказана именицом) на којој се базира антонимски пар *шанак* — *дебео*. У архисеми се ово региструје, па заједничка архисема овог антонимског пара гласи: *који има какву дебљину*. Слично важи и за друге парове антонима

ове врсте: *брз* — *сиор* (који има какву брзину), *дуг* — *крайшак* (који има какву дужину), *дубок* — *илишак* (који има какву дубину) и др. Дакле, *брзина*, *дужина*, *дубина* и сл. нису директни хипероними поменутих антонимским паровима, али се архисеме ових антонима, свакако уз искључивање, занемаривање грамеме односе на исте појмовне вредности.

Нестепеновани антоними немају неутралне чланове. Због тога у вези с овим паровима не можемо говорити о именици којом је означен критеријум за успостављање одређеног антонимског пара. Такви антоними не значе једно својство већ два (нпр. *йрав* — *крив*, *жив* — *мршав*, *йун* — *йразан*, *мокар* — *сув*). **Мокроћа* би могла бити критеријум за успостављање ланца *влажан* — *мокар*, а не и за *мокар* — *сув*.

Осим поменутих описних придева у ову групу спадају још и они описни придеви који су изведени од именица или је бар један од чланова пара изведен од именице: *срећан* — *шужан*, *здрав* — *болесшан*, као и придеви временског односа (често изведени од именица или прилога): *лейшњи* — *зимски*, *јушарњи* — *вечерњи* и придеви просторног односа (прости или изведени од прилога): *овдашњи* — *шамошњи*, *йрви* — *йоследњи*, *леви* — *десни*.

3.1. Подела антонима с обзиром на садржај примарних семантичких реализација искључујући архисему из тог садржаја

Ако члановима антонимског пара изуземо архисему из примарних семантичких реализација, преостаје им супротстављен садржај. Те супротстављености можемо подвести под апстрактније супротстављености, и по том критеријуму можемо класификовати различите групе антонимских парова. Немогуће је одредити коначан број ових апстрактних формула, нити је могуће прецизно класификовати антонимске парове под једну одређену формулу. Ако би било потребно образовати најопштију формулу под коју бисмо могли подвести супротстављеност свих антонимских парова, она би (под условом да се врло широко схвати) гласила: присуство — одсуство (неког својства односно степена неког својства): *светлосш* — *шамма*, *богайшш* — *сиромашш*, *лей* — *ружан*, *сш* — *гладан*, *жив* — *мршав*, *мокар* — *сув*, *йун* — *йразан*, *йамешан* — *глуш*. Ова општа формула важи за степеноване и нестепеноване антониме.

Могуће је образовати и мање опште формуле активност — неактивност: *рай* — *мир*, *жив* — *мршав*, *дивал* — *ишш*; уређеност — неуређеност: *ред* — *хаос*, *йрав* — *крив*; сагласност — несагласност: *исш* — *лаж*, *йријашељ* — *нейријашељ*, *љубав* — *мржња*; позитивно — негативно (пријатно — непријатно): *радосш* — *жалосш*, *добро* — *зло*, *весео* — *шужан*, *сш* — *гладан*, *лей* — *ружан*; велик — мали: *велик* — *мали*, *дуг* — *крайшак*, *дебео* — *шанак*, *јак* — *слаб*, *висок* — *низак*, *дубок* — *илишак*, *шежак* — *лак*; супротстављеност временских одсецака: *дан* — *нош*, *лейш* — *зима*, *јуш* — *вече*; супротстављеност у простору: *сашшанак* — *расшшанак*, *йрви* — *йоследњи*, *леви* — *десни*.

3.2. Напомене: а) Наведени критеријуми се даље могу обрађивати. Могуће их је сажимати или даље разбијати. Очигледно је да се пар *истина — лаж* на један начин подводи под сагласност — несагласност, а *љубав — мржња* на други начин. Зато бисмо у оквиру ове формуле могли увести формулу привлачење — одбијање и под њу свести парове *љубав — мржња, пријатељ — непријатељ* итд.

б) Антонимски пар велик — мали као формула супротстављености многих антонимских парова очигледно показује да међу антонимима постоји хијерархија и да је оправдано трагати за категоријалним антонимским паровима и надређивати их осталима.

в) Антонимске парове могуће је поделити и по семантичким пољима: *сињашињи изглед и физичке особине човека; физичка својства предмета; природне појаве; емоције* итд.

г) У оквиру просторних односа такође је могуће пратити више типова: просторна супротстављеност без усмерености (*север — југ, леви — десни*), просторна супротстављеност са усмереношћу (*долазак — одлазак, узлећање — слећање*)³.

4. Закључак пред даља претраживања семантичког садржаја антонима

Значење сваког члана антонимског пара остварује се у две равни. Прво, оно се остварује у збиру архисеме и преосталог садржаја основног значења, и то тако што преостали садржај основног значења квалификује архисему. Ово се односи и на степеноване и на нестепеноване антониме.

СЕМАНТИЧКИ САДРЖАЈ ЧЛАНОВА АНТОНИМСКОГ ПАРА		
лексема	архисема	семантички садржај осн. значења искључујући архисему
дугачак	који има какву дужину	велику
кратак		малу
мушкарац	људско биће	мушког пола
жена		женског пола

³ О овоме опширније пише Л. А. Новиков: *Антонимия в русском языке (семантический анализ противоположности в лексике)*, Москва, 1973, 208–217. И Џ. Лајонс анализира различите типове лексема којима се исказује просторна супротстављеност. Он разликује три врсте оваквих опозиција и не сматра их антонимима. То су: дирекционе (*горе — доле, ошћи — сшти*), антиподалне (*север — југ, отац — ћерка*) и ортогоналне (*отац — син*). Поред овог типа лексичких опозиција Џ. Лајонс наводи још и антониме, комплементарне и конверзивне. Исп. J. Lyons, *Semantics*, vol. I, Cambridge University Press 1977, 281–287.

Друго, значење сваког члана антонимског пара остварује се у збиру архисеме и у потпуности негираног преосталог садржаја основног значења другог члана антонимског пара. Појам о једној крајности неког својства подразумева појам о другој крајности тог истог својства. Лексема-члан антонимског пара у блиској је вези са својим антонимом и намера јој је да, како каже И. Грицкат „предухитри обрнуту представу.“⁴ Да је саставни део значењског садржаја једног члана антонимског пара потпуно одрицање значења другог члана антонимског пара, потврђују лексикографске дефиниције антонима које су често негативне, па се нпр. *шойао* дефинише као *који није хладан* и сл.

СЕМАНТИЧКИ САДРЖАЈ ЧЛАНОВА АНТОНИМСКОГ ПАРА		
лексема	архисема	семантички садржај осн. значења искључујући архисему
дугачак	који има какву дужину	одсуство мале дужине
кратак		одсуство велике дужине
мушкарац	људско биће	одсуство женског пола
жена		одсуство мушког пола

5.1. Степеновани и нестепеновани антоними

Једна од најчешће помињаних подела антонима у литератури је подела на степеноване (градабилне) и нестепеноване (неградабилне) антониме. Л. А. Новиков следи дефиницију степенованих антонима Н. С. Трубецког. Степеноване опозиције су такве опозиције „чији се чланови карактеришу различитим степеном или градијацијом једног истог својства.“⁵ Оне се заснивају на логичком односу контрарности. Пажњу проучавалаца изазивају због тога што се уврштају у антонимске ланце и тако одступају од уобичајених у језику бинарних односа лексема. Особина исказана степенованим антонимима није апсолутна. Она зависи од предмета о којем је реч. Тако Ф. Палмер наводи пример малог слона који је већи од великог миша.⁶ Степеновани антоними имају маркирани и немаркирани члан пара, о чему је већ било речи у тачки 2.2. овога рада. Неутрални члан пара *дубок* — *иљштак* је *дубок*, пара *велик* — *мали* је *велик*, а *дебео* — *шанак* је *дебео*. Због тога (у нашем језику) питамо колико је нешто дубоко, велико и дебело, а не колико је плитко, мало и танко. Примери за степеноване антониме: *млад* — *стар*, *врѹћ* — *хладан*, *йамейан* — *глуј*, *велик* — *мали*, *гласан* — *тих*, *добар* — *лош*.

⁴ И. Грицкат: О антонимији, *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* бр. IV-V Нови Сад, 1961-1962, 89.

⁵ Л. А. Новиков, *op. cit.*, 217.

⁶ F. R. Palmer: *Semantics*, A New Outline, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, 79.

Нестепеновани антоними се не могу односити на један-исти денотат. Логичку позадину за њихово проучавање дају комплементарни појмови: *мушкарац — жена, истина — лаж, унуџрашњи — спољашњи, рай — мир, ожењен — неожењен, живиоћ — смрт, крив — њрав*.

5.2. Разлике између степенованих и нестепенованих антонима⁷

Степоване антониме можемо компарирати (*велик, већи, највећи*), а нестепеноване не можемо (*ожењен, *ожењенији, *најожењенији*). Степоване антониме можемо модификовати прилозима за количину, а нестепеноване не можемо (*веома мален : *веома мрџав*). У реченицама у којима се налазе степеновани антоними могућа је конверзија предиката, док код нестепенованих антонима ова операција није могућа (*Пера је бољи од Јове → Јова је гори од Пера*). Степоване антониме поредимо чак и онда када не употребљавамо облике компартива. Такво је поређење имплицитно. Кад кажемо да је Перина кућа велика, ми имплицитно поредимо ту кућу са просечном.⁸ Негација једног члана пара нестепенованих антонима подразумева афирмацију другог члана пара (онај који није мртав, жив је и обрнуто). Код степенованих антонима овај однос важи само у једном смеру (оно што је велико није мало, али оно што није мало не мора бити велико).

5.3. Напомене: Подела на степеноване и нестепеноване антониме није без замерки. Навешћемо неколико примедба.

а) Један штап може бити кривљи или правији од другог, један човек може бити вернији или невернији, вештији или невештији од другог. Ипак, антонимски парови *вешћ — невешћ, крив — њрав, веран — неверан, здрав — болестан, логичан — нелогичан* спадају у групу нестепенованих антонима јер негацијом једног члана добијамо други и обрнуто. Дакле, није сасвим тачно да се само степеновани антоними могу компарирати.⁹ Очигледно је да постоје две групе нестепенованих антонима — они који се могу компарирати и они који не могу. Оно што је важно за нестепеноване антониме је то да се позитивним чланом антонимског пара констатује присуство неке особине (али не и степен те особине), а негативним чланом — њено одсуство. Ако упоредимо нпр. придев *јак* са придевом *вешћ*, учићемо да се придевом *вешћ* исказује само присуство неке особине (отуда нестепеновани антоним-

⁷ Ове разлике наводим према М. Риђановићу: *Језик и његова структура*, друго издање, Сарајево, 1988, 299.

⁸ О овоме је први писао Е. Сапир („Grading, a Study in Semantics“, Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality, Berkeley and Los Angeles, 1958, 122–149). Он разликује експлицитно поређење (поређење путем компаративних и суперлативних облика) и имплицитно поређење. Ово су затим прихватили и Ц. Лајонс и Ф. Палмер.

⁹ Због тога неки аутори, не обазирјући се на поделу антонима на степеноване и нестепеноване, говоре о антонимима који се не могу поредити, о онима који се могу поредити субјективним критеријумима и о антонимима који се могу поредити помоћу прецизних критеријума. Исп. Anna Maria Pazienti: Problemi semantici negli aggettivi pollari, Lessico e Semantica, *Atti del XII Congresso internazionale di studi*, Sorrento, 19–21. maggio 1978, Bulzoni Roma, 1981, 401.

ски пар *вешӣ — невешӣ*), а придевом *јак* констатује се и висок степен изражености особине о којој је реч (отуда степеновани антонимски пар *јак — слаб*).

б) Неки антонимски парови имају особине и степенованих и нестепенованих антонима. Показаћемо то на примеру *јун — јразан*. Ови антоними спадају у групу нестепенованих антонима због тога што исказују апсолутно присуство — одсуство одређене особине (па се не могу компарирати) и због тога што се овим паром не исказују крајње вредности једног својства, већ се исказују два својства. Овај антонимски пар бисмо могли уврстити у степеноване антониме због тога што негација једног члана антонимског пара не подразумева афирмацију другог (непун ≠ празан, непразан ≠ пун) и због тога што овај антонимски пар спада у ланац: *јразан — јолујун — јун*.

в) Међу именицама нема степенованих антонима (под условом да нису изведене од других врста речи или да нису изведене од исте мотивне речи). Ово потиче отуда што је у природи именица означавање појмова. Одређивање степена, уопште одређивање степенованих појмова везује се за придеве. Градирање именица постоји, али само као секундарна појава. Она се остварује грађењем деминутива и аугментатива од именица као мотивних речи, али је информација о умањености, односно увећаности појма означеног мотивном именицом смештена у суфиксу, а не у творбеној основи деминутива или аугментатива.¹⁰ Семантичка поља која сачињавају месеци у години, чинови у војсци, академска звања итд. нису примери антонимских ланаца, већ су то лексеме које се налазе у инкомпатибилном односу.

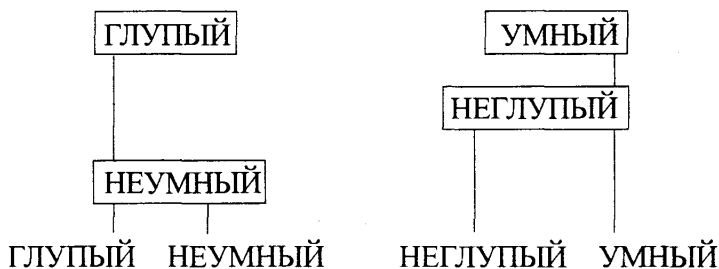
г) Антонимски ланци се заснивају на степену изражености неке особине (*брз је који има велику брзину, а сјор је који има малу брзину, дугачак је који има велику дужину, а крајњак је који има малу дужину*). У посебну групу треба одвојити парове *добар — лош, срећан — шужан*, чији негативни чланови не исказују само низак степен неке особине већ у другу крајност доведену ту особину. Добар није онај који је много добар, а лош није онај који је мало добар, већ онај који уопште није добар. Ипак, чини се да су *добар — лош* степеновани антоними јер између њих постоје још неке вредности. Какве? На то питање ћемо покушати да одговоримо представљајући неколико типова степенованих антонима.

Први тип чине они степеновани антоними који имају лексикализоване међучланове у антонимском ланцу (*сјуден — хладан — јрохладан — млак — шойликаш — шойао — врућ — врео*).

Другу, многобројнију групу чине они нетипични степеновани антоними који између позитивног и негативног члана имају вредности које нису лексикализоване у правом смислу, па се све међувредности обједињавају лексемом сложеном помоћу речце *не-* и позитивног или негативног члана антонимског пара (*јак — нејак — слаб, добар — недобар — лош*). Тешко је

¹⁰ Исп. Д. Гортан-Премк: О семантичком односу деривата према творбеној основи. *Научни сасјанак слависти* у Вукове дане 16, Београд 1986, 101–107.

прецизно утврдити значењску вредност лексема *нејак*, *недобар*, *нелеј*, *нејамејан*. По Д. Мршевић „*немлад* је онај који није више млад, али не мора бити стар, што је права (максимална) супротност за млад; *нелеј* је онај који је мање леп, што не значи да је ружан.“¹¹ Мислимо да добар одговор на ово питање даје график Л. А. Новикова, којим он објашњава однос придева *неумный* и *неглупый* према антонимима *глупый* и *умный*¹²

Дакле, *неглуј* је донекле синоним лексеми *јамејан*, али има и своју семантичку особеност. *Нејамејан* је донекле синоним лексеми *глуј*, али има и значењску особеност.

Треба бити врло обазрив у остављању простора за лексеме које у значењском смислу представљају међувредност међу антонимима. Ако кажемо да је *недобар* између *добар* и *лош*, а да то није ни *добар* ни *лош*, то не значи да сви антоними имају ове међувредности. Чини нам се да не бисмо могли у потпуности да прихватимо мишљење Л. А. Новикова који лексеме *љубав* — *мржња* укључује у степеноване антониме и ставља између њих *равнодушност* као средњу вредност.¹³ *Равнодушност* нема исту архисему као *љубав* — *мржња*. То што између љубави и мржње психолошки има много стадијума, за једну лингвистичку поделу неважно је. Све што можемо да урадимо је то да овом пару доделимо посебан статус у оквиру нестепенованих антонима. Овај пар не можемо уврстити у степеноване антониме.

6.1. Структурна подела антонима

Структурно антоними се деле на једнокоренске и разнокоренске. У Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива Р. Симеона под одредницом *антоним* каже се да „за антонимију није доста да су ријечи супротне по значењу, оне треба да буду и различита коријена.“ Овакво размишљање није усамљено у лингвистици. Л. А. Новиков даје пример Л. А. Булаховског, који има исти однос према антонимима. Л. А. Новиков претпоставља да се лингвисти који овако мисле поводе за тим што је неупоредиво већи број

¹¹ Д. Мршевић: Глаголи супротног значења, *Књижевност и језик* 2–3, Београд, 1977, 227, 228.

¹² Л. А. Новиков, *op. cit.*, 221.

¹³ *Ibid.*, 223.

једнокоренских него разнокоренских антонима, што ове друге доводи у неравноправан положај. Према схватању И. Грицкат „питање антонимије би морало бити изван таквог формалног условљавања: када се негативним предметком постиже оно значење које би имала и нека етимолошки несродна антонимска реч, тј. када су семантички захтеви задовољени, спољашњи моменти не би смели да играју улогу. [...] Етимолошки сродне речи нису „добри“ антоними за стилисту; за лингвисту оне то могу да буду.“¹⁴

Примери разнокоренских (лексичких) антонима: *тих* — *гласан*, *висок* — *низак*, *брз* — *сјор*, *истина* — *лаж*, *весело* — *јужан*, *почетак* — *крај*, *дан* — *ноћ*, *јаметиан* — *глув*, *леви* — *десни*. Примери једнокоренских (граматичких, афиксалних) антонима: *моралан* — *неморалан*, *жив* — *нежив*, *законски* — *противзаконски*, *укусан* — *неукусан*, *јлодан* — *бесјлодан*.

6.2. Значење именичких и придевских сложеница с одричном речцом не-

Три су, по нашем мишљењу, функције речце *не-*: одрицање, негација и нова лексичка вредност.

а) **Одрицање.** Ако се речцом *не-* одриче значење позитивног члана антонимског пара, онда је негативни члан пара у односу праве антонимичности према позитивном члану. Уколико се речцом *не-* постиже само негирање или нова лексичка вредност позитивног члана, не можемо говорити о правој антонимији. О одрицању говоримо кад додавањем речце *не-* на неку лексему добијемо пар нестепенованих антонима. Пошто нестепеноване антониме чине комплементарни појмови, одрицање једног подразумева афирмацију другог. Додавањем речце *не-* на лексему *жив*, добијамо лексему *нежив*, која не може значити ништа друго него *мртав*. Додавањем речце *не-* на лексему *истинит*, добијамо лексему *неистинит*, која не може значити ништа друго него *лажан*. Одрицањем, дакле, не добијамо само негирану лексему, већ нову **антонимичну** лексичку вредност.

б) **Негација.** Ако негирамо појам који припада групи контрарних појмова, не можемо добити антоним, јер та негација често резултира појмом неодређеног значења или мноштвом појмова. *Нелеј* не може бити антоним лексеме *леј* зато што *нелеј* може да значи *који није ни леј ни ружан* или значи *који је мање леј*, *што не значи да је ружан* (по мишљењу нпр. Д. Мршевић које је већ навођено у овом раду) или значи *који је ружан*.¹⁵

У вези с функцијом негације речце *не-* поменула бих још једну стару функцију о којој говори И. Грицкат, а то је „придавање неповољног значења: *небрај*, *нечовек*, *невреме*, *нейреља*.“¹⁶ где се стављањем *не-* пред именицу или придев постиже значење негативне особине.

¹⁴ И. Грицкат, *op. cit.*, 87.

¹⁵ По мишљењу М. Стевановића: *Савремени српскохрватски језик I*, пето издање, Београд, 1989, 431–432.

¹⁶ И. Грицкат: О неким проблемима негације у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог XXV*, 1961–1962, 119.

Супротно томе, има придева „који имају формално негативно обележје, а ипак означавају позитивне вредности (*ненаметљив, ненајадан, неодољив, неойисан, неойисив*).“¹⁷

в) Нова лексичка вредност. Додавањем речце *не-* испред придева или именице понекад добијамо реч нове лексичке вредности, која не само што није у антонимичном односу са полазном речју, већ има сасвим различиту архисему у односу на њу. М. Стевановић наводи пример придева *јоверљив*. „Према *јоверљив* (тј. онај у кога се може имати и у кога се има поверења — за лице, односно који се саопштава само у поверењу, који није за јавност — за предмет) *нејоверљив* је онај који нема поверења, који сумња.“¹⁸ У сличном односу стоји и именица *воља* према твореници *невоља*.

6.3. Префикси *а-*, *анти-*, *дис-*, *и-*, *контра-*, *без-* маркирани су у односу на партикулу *не-* због тога што су мање фреквентни у језику. Ови префикси (изузимајући префикс *без-*) најчешће се употребљавају уз стране речи, што их такође чини обележеним у односу на префикс *не-*. Дефиниције и примери из РСАНУ и РСМ не потврђују значењску разлику између речце *не-* и префикса *а-*, *анти-*, *дис-*, *и-*, *контра-*, *без-* коју констатују неки аутори (нпр. Д. Бошков у поменутом чланку о придевској негацији). По овим ауторима страним префиксима се исказује апсолутно одрицање, негација која је наглашенија од негације речцом *не-*.¹⁹ Чини нам се да је за сада могуће говорити само о тенденцији семантичке диференцијације ових префикса од речце *не-*. Творенице грађене овим префиксима, баш као и оне грађене речцом *не-* могу, али не морају бити антоними својим простим речима.²⁰

7.1. Пуни и непуни антоними

Одређујући антониме рекли смо да су то лексеме којима се обавезно супротстављају примарне семантичке реализације. Осим основних значења овим се лексемама могу супротставити и нека (или сва) секундарна значења. Ако им се супротстављају само секундарна, а не и основна значења, онда такве лексеме можемо сматрати квазиантонимима.

¹⁷ Д. Бошков: Придевска негација префиксима (*не-*, *а-*, *дис-*, *без-*), *Наш језик* XXV/1–2, Београд, 1981, 63.

¹⁸ М. Стевановић, *op. cit.*, 431–433.

¹⁹ Тако нпр. у *Речнику језичких недоумица*, треће, прерађено и допуњено издање, Београд 1992, И. Клајн: *за аморалан каже коме недосијаје осећање морала; није истио ишио и неморалан (јорочан, јокварен)*.

²⁰ Уп. М. Поповић: Ка могућој класификацији страних речи, *Наш језик* XXIX/5, Београд, 1994, 284–287. Аутор у овом раду дели лексеме са префиксом општег негативног и реверзативног значења у три групе. Прву групу чине лексеме које искључиво имају значење комплементарне супротности у односу на основу, у другу групу спадају лексеме које су полисемијом развиле нова значења, уз необавезно задржавање одречног значења, а трећој групи припадају лексеме које поред општег негативног значења имају још једно конкурентско опште значење: квалификативно атитудинално или релационо локативно.

Они антоними којима се супротстављају сва значења зову се пуни антоними, а они којима се поред основних значења супротстављају још нека (али не сва) зову се непуни антоними.

7.2. Детаљну анализу и моделе непуних антонима дала је В. А. Иванова.²¹ Њена испитивања показују да ако један антоним има, нпр., пет значења, а други три, онда тај пар има највише три антонимична значења. Једнокоренски антоними су најчешће пуни, а разнокоренски су ретко пуни. Ако се антонимски пар састоји од антонима с истим или приближно истим бројем значења, онда су сва или скоро сва значења антонимична. Ако постоји велика диспропорција у броју значења оделитих антонима, број антонимичних значења је мали, ако је диспропорција у броју значења појединачних антонима мала, онда је и број антонимских значења велик (приближан је броју значења појединачних антонима). Овај занимљиви закључак В. А. Иванове показује да појачана комплементарност изазива већу антонимску кохезију међу лексемама. Ово отвара простор за нова испитивања.

7.3. Утицај полисемантичке структуре једног антонима на полисемантичку структуру његовог парњака

„Међу најважније одлике антонима“, наводи академик Милка Ивић, „убрајају се, по мишљењу меродавних: прво — немогућност међусобног повезивања антонимијских партнера у оквирима исте синтаксичке структуре; и друго — чињеница да се метафоризовањем антонимијско партнерство не разара.“²² М. Ивић прву одлику илуструје придевским паром *бистџар* — *муџан*: *бистџра вода* — *муџна вода*, који на нивоу основних значења испољава антонимијски однос, што потврђује њихова инкомпатибилност у истој синтаксичкој структури односно значењска бесмисленост исказа *Поџок је бистџар, али муџан*. Затим, М. Ивић разматра другу одлику антонима — чињеницу „да се метафоризовањем антонимско партнерство не разара“ пратећи метафоризацију овога пара у реализацијама, такође антонимијским, *бистџре очи* — *муџне очи*, *бистџра глава* — *муџна глава*, *бистџра џамеџ* — *муџна џамеџ*. Међутим, када је у питању детерминација човека, даље метафоричне реализације придева *бистџар* и *муџан* не функционишу као антоними, што доказује остварљивост реченице *Он је бистџар, али муџан*, што значи да „њего одликује бритка памет, али и држање које није јасно, које никако не улива поверење.“²³ До нарушавања антонимијског односа у примеру *бистџар човек* — *муџан човек* дошло је, како показује М. Ивић, с једне стране, због карактеристичне конотативне импликације у семантичком садржају придева *муџан*, коју овај носи као члан лексичког поља у којој је и лексема *џрљав*, и с друге стране, због сематског састава придева *бистџар* и његове недовољне

²¹ В. А. Иванова: *Антонимия в системе языка*, Кишинев, 1982, 24–43.

²² М. Ивић: Један прилог проблематици метафоре, *О зеленом коњу, нови лингвистички огледи*, Београд 1995, 306.

²³ *Ibid.*, 309.

способности за означавање моралних својстава; за функцију детерминатора моралних својстава погоднији је његов синонимски парњак — придев *јасан*. М. Ивић, на крају закључује — „у науци распрострањене тврдње о томе да се метафоризацијом не ремети једном успостављен антонимијски однос морају се подврћи преформулисању како више не би било забуне око кључне чињенице: то неремећење јесте додуше, најчешће заступљено, али ипак — није увек, што значи да је погрешно приписивати му универзални карактер.“²⁴

И И. Грицкат у анализи прилошких антонимских парова долази до закључка да се у не тако малом броју случајева метафоре „развијају самостално, неспутане парњаштвом.“²⁵

7.4. На примеру лексема *добро* — *зло* показаћемо да иако парњаштво не спутава једну лексему да шири у одређеном правцу своју полисемантичку структуру, у неким случајевима, у одређеном правцу усмерену структуру више или мање намеће, или временом има тенденцију да наметне своје парњаку. (То речници понекад не констатују, нарочито ако утицај није сасвим очигледан). Пратићемо колики је утицај семантичког потенцијала лексеме *добро* на лексему *зло* и докле он досеже, где се прекида.

Семантички садржај лексеме *добро* богатији је од семантичког садржаја њеног антонима *зло*. Лексема *добро* има 17 значења, а *зло* — 5 значења.²⁶ Супротстављају им се три значења којима су у основи архисеме: 1.а. *појаве, стране живошја, морални захтеви*; 1.б. *стање, околности*; 1.в. *добробити, благостање — шегоба, мука*. Вукове народне пословице то потврђују: 1.а. *Зло добра донијети не ће* (1487). Ласно се *добро* заборави, али *зло* мучно (2832). 1.б. Ни се у *добру* понеси, ни у *злу* поништи (3797). 1.в. Воли своје *зло* него туђе *добро* (625).²⁷

Значења лексеме *добро* која нема лексема *зло* (наравно, у антонимском облику): 1.г. *обезбеђен живош, повољне материјалне прилике*; 2.а. *досигнуће, шековина*; 2.б. *драгоцености, благо*; 2.в. *имовина, вредности, кайиштал*; 2.г. *посед, имање, економија*; 3.а. *природно благо, богајство*; 3.б. *материјал од вредности, роба*; 4. у *нежном обраћању драгој особи*; 5.а. *илеменићности*; 5.б. *добра особина, врлина*; 7. *добро, исправно стање*; 8. *стапри назив за ћирилско слово „д“*.²⁸

Да би се показало да *зло* ипак има нека од ових значења треба заменити лексему *добро* лексемом *зло* у примерима који у РСАНУ потврђују набројана значења:

²⁴ Ibid, 312.

²⁵ И. Грицкат: Прилошке речи посматране кроз феномен антонимије, *Јужнословенски филолог* XLV, Београд, 1989, 20.

²⁶ Према РСАНУ.

²⁷ Вук Стефановић Караџић: *Српске народне пословице*, Сабрана дела Вука Караџића. књига девета, Београд, 1965.

²⁸ Дефиниције су преузете из РСАНУ. Оне нису дословно цитиране.

1.г. *Во се шрифa чешће, ња ако је удовац у „злу“, нема дјеце.*²⁹ Не знамо да ли се у Варошу оваква реченица може изрећи. У сваком случају, може се замислити контекст у коме се неповољне материјалне прилике називају злом.

2.а. У примерима се говори о *јавном добру, ошћем добру* или *заједничком добру*, а под тим синтагмама се подразумева *вода, идеја, књижевна дела, народне њесме*. Могуће је говорити и о *јавном, ошћем или заједничком злу*.

2.б. Под *добром* се овде подразумевају конкретни предмети — *грађе-вине, коњ, сабља, жене*. Могуће је рећи „*Дао бих му сва зла овог светиа*“, али *сва зла овог светиа* и *сва добра овог светиа* разликују се по обиму. Значења лексеме *добро* обележена бројевима 2 и 3 у мањој или већој мери занемарују процену квалитета онога што се под том лексемом подразумева и у први план истичу само постојање конкретног предмета о коме је реч. *Ове школе ваља свезати са окружним економским добрима* (пример под 2.г.). *Муж се у погледу њакве управе (женином имовином) смањра [...] као сваки други ојнуомћени засиујник, али он ијак одговара само за основно добро или главницу* (пример под 2.в.). *Добра и чврсци градови бејаху у рукама нејријашеља* (пример под 3.а.). *Ова размјена добара између произвођача и пошрошача зове се шрговина* (пример под 3.б.). У свим овим контекстима лексема *добро* не може се заменити лексемом *зло*, зато што у семантичком потенцијалу лексеме *зло* доминира квалитативно вредновање без кога се она не реализује. Лексема *добро* може бити релативно неутрална у овом смислу, што горњи примери потврђују. *Добро* је и овде употребљено у функцији позитивног вредновања, али се као предмет процене овога пута не јавља квалитет, већ егзистенција неког предмета (постоји + : не постоји –): њиве (пољопривредно добро), робе (економско добро) итд. Иако се за њиву подразумева и квалитативно вредновање, при употреби синтагме *пољопривредно добро* не истиче се стварна вредност неке њиве, па се чак и недовољно плодна земља назива пољопривредним добром. Могуће је у неком слободнијем контексту, у експресији њиву назвати *пољопривредним злом*, али то мора бити ОДРЕЂЕНА њива изузетно лошег квалитета. У примеру под 2.в. у којем се говори о правима мужа над женином имовином каже се да он одговара за *основно добро* или главницу; при том није важно да ли је њено имање велико или мало, односно да ли има велику или малу вредност. Чини се да могућност овакве употребе лексеме *добро* утиче на асиметрију антонимског пара *добро* — *зло*, не само у том смислу што повећава број значења лексеме *добро*, већ и тако што јој тупи антонимску оштрицу, па се у истом контексту стилски ефекат постиже лексемом *зло* (исп. *Та њесма је национално добро*, према *Та њесма је национално зло*). Ако бисмо у већ помињаном примеру *Дао бих му сва добра овога светиа, добро* заменили лексемом *зло*, онда бисмо смањили обим појава које то „давање“

²⁹ Пример у РСАНУ гласи *Кад дјевојка иде за удоваца, добије више шого ... Кућа јој кући цијеле, чарайе ... Во се шрифa чешће, ња још ако је удовац у добру, нема дјеце* (Варош, Лукић Л., ЗНЖ 25, 336).

подразумева, јер се *зло* (у том контексту) односи само на апстрактне појмове, док се *добро* односи подједнако на апстрактне и конкретне појмове. Ово проистиче из способности лексеме *добро* да означава неки појам и без обавезног позитивног квалификовања. *Зло* нема ову способност па се може односити на конкретне предмете у појединачним случајевима — тамо где се директно упућује на одређени предмет.

Иако РСАНУ то не констатује, семантичке реализације лексеме *добро* означене бројевима 5.а. (*добар, ѿлениий гесѿ; учињена услуга, указана ѿ-моћ*) и 5.б. (*срећан, добар ѿвод, намера; срећна, добра весѿ*) имају одговор у значењима лексеме *зло*. Ово потврђују народне пословице. За 5.а: Тешко ми је вратити ономе који ми *добро* учини, а ко ми *зло* учини, лако ћу му вратити (5555). За 5.б: *Зло* се даље чује него *добро* (1495).

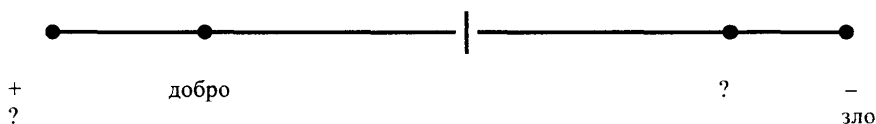
Значења лексеме *добро* означена бројевима 6.а. (*доброѿа, ѿлени-шосѿ*) и 6.б. (*добра особина, врлина*) антонимична су значењу лексеме *зло* означеном бројем 2 (*оно шѿо је негатиивно у човеку, зле, нехумане сѿране човека; љуѿина, злоћа*).

7.5. Закључак анализе: Целокупан семантички садржај лексеме *зло* супротставља се одговарајућим значењима лексеме *добро* (изузев покрајинског означавања пришта речју *зло*).

Резимираћемо и однос значења лексеме *добро* према значењима лексеме *зло*. Примарне семантичке реализације ових лексема су антонимне. Значења лексеме *добро* означена бројевима 2 и 3 само донекле одговарају значењима лексеме *зло* — у њима се огледа специфичност семантичког потенцијала ове лексеме и због тога не чуди што та значења нису увршћена међу значења лексеме *зло*. Значења обележена бројевима 5 и 6 такође имају одговор у семантици лексеме *зло*, што РСАНУ потврђује само у другом случају. Четврто, седмо и осмо значење нису од нарочитог значаја за ову дискусију јер не мењају општу слику онога што је овде речено.

Народне пословице потврђују да значења лексеме *добро* обележена бројевима 1.а, 1.б, 1.в, 5.а, 5.б, представљају антониме значењима лексеме *зло*.

Прецизна анализа показује несиметричност значења ових лексема — лексема *добро* може бити употребљена и без обавезног квалитативног вредновања што још више истиче квалитативно вредновање лексеме *зло*. Због тога се чини да *добро* није на крајњој тачки позитивне стране значењске дужи *добро* — *зло*.

Добро — *зло* су ипак прави антоними. Њихову антонимичност доказује: њихова замењивост у истом контексту; одређују их најчешће исте речи:

велико, мало, наше, ваше; ступају у исте синтаксичке односе: учинити не-коме добро, зло, доживети добро, зло.

8. Закључак

Антоними су лексеме чије се примарне семантичке реализације супротстављају. Поред примарних значења антонимима се могу супротстављати и нека (или сва) секундарна значења. Уколико се лексемама супротстављају само секундарна значења (а не и примарна), оне су у односу квази-антонимије.

Антоними се могу поделити на више начина. Први критеријум поделе се заснива на компонентијалној анализи примарних значења чланова антонимског пара. С обзиром на архисему антоними се деле на оне који имају лексикализовану архисему у виду хиперонима и на оне који немају лексикализовану архисему. С обзиром на остатак семантичког садржаја основних значења, изузимајући архисему, антоними се могу сврстати у различита семантичка поља образовања захваљујући мањем броју апстрактних формула.

По међусобном значењском односу антоними могу бити степеновани и нестепеновани, а по структури, једнокоренски и разнокоренски. Антониме је могуће поделити и на основу анализе њихових полисемантичких структура. Они антоними којима се супротстављају сва значења називају се пуним антонимима, а они којима се супротстављају само нека значења (обавезно укључујући и примарна) називају се непуним антонимима.

Summary

Rajna Dragičević

ON TRUE ADJECTIVE AND NOUN ANTONYMS

In this work the author defines true antonyms, analyzes their semantic features and states different types of adjective and noun antonyms based on language material of Serbian (Serbo-Croatian) language.